

ALEKSANDRA KRZYŻANOWSKA (Warszawa)

MONETY RZYMSKIE I BIZANTYJSKIE ZNALEZIONE W CZASIE WYKOPALISK NA GRODZISKU W ODERCY (BUŁGARIA)

Zestawienie monet z grodziska w Odercy, jako rezultat 10-letnich wykopalisk z lat 1969 - 1979¹, liczy 64 egzemplarze, w tym 62 sztuki, które dało się określić. Jest to zespół niezbyt liczny, a mimo to ciekawy i charakterystyczny.

Najwcześniejsze są emisje Hadriana i jego żony Sabiny. Z lat ich panowania (117 - 138) pochodzą 3 sztuki, potem pojedyncze sztuki z pierwszej połowy III w. — Karakalli i Aleksandra Sewera, a od Konstantyna Wielkiego do początku V w. zespół liczący 15 monet. Razem grupę monet rzymskich stanowi 21 egzemplarzy.

Po rozproszonych chronologicznie, sporadycznie docierających monetach cesarzy rzymskich występują dość zwarte emisje VI w. obejmujące panowania: Justyna I, Justyniana I, Justyna II i Maurycego Tyberiusza w liczbie 16 sztuk, stanowiące 25% wszystkich znalezionych monet. Tu pojawia się widoczna przerwa trwająca prawie pięć wieków. Najpóźniejszą i najliczniejszą grupą okazały się anonimowe brązy bizantyjskie bite w XI w. Wśród nich dało się wyróżnić dwie grupy według typów rewersów: typ A — datowany na lata 971 - 1025 i typ B — datowany na lata 1028 - 1034. Jeden z okazów wykazuje przebicie na typie A stempla z typem B, co potwierdza raz jeszcze późniejsze datowanie tego ostatniego. Monety anonimowe w liczbie 24 sztuk stanowią 38% całości znalezionych zabytków numizmatycznych, a ok. 60% zespołu monet bizantyjskich. Ostatnią monetą, oprócz tych, hipotetycznie datowanych serii anonimowych, jest moneta złota — nomisma Bazylego II i jego syna Konstantyna VIII — z lat 976 - 1025. Znalaziska monet urywają się więc w pierwszej połowie XI w. Nie znajdujemy tu, tak typowych dla znalezisk bułgarskich, monet cesarzy z dynastii Komnenów, a zwłaszcza Manuela I, ani emisji późniejszych miejscowych władców.

¹ Zob. opracowanie dotychczasowych badań: U. Dymaczewska, A. Dymaczewski, *Résultats des fouilles archéologiques effectuées à Odarci département de Tolbukhine (Bulgarie) au cours des années 1967, 1969 - 1974 et 1976 - 1977 (partie occidentale)*, Sl. Ant., 27, 1980 (1981), ss. 145 i n.; zob. też plan w: S. Michailov, L. Dončeva-Petkova, D. Toptanov, *Fouilles archéologiques près du village Odarci département de Tolbukhine (Bulgarie) au cours des années 1971 - 1977 (partie orientale)*, Sl. Ant., 27, 1980 (1981), ss. 119.

Badanie mennic, z których pochodzą znalezione monety, napotyka pewne trudności ze względu na stan ich zachowania. Duży stopień zniszczenia nie pozwolił na określenie miejsca wykonania monety w 12 wypadkach, a niejednokrotnie atrybucja jest niepewna. Wśród monet rzymskich II i III w. 3 pochodzą z mennicy w Rzymie, a 2 z prowincjonalnych mennic mezyjskich: Odessos i Markianopolis. Natomiast wśród monet późnego cesarstwa występują emisje: Tessaloniki (2 szt.), Cyzyku (2 szt.) i Antiochii Syryjskiej (1 szt.). Monety bizantyjskie to w przeważającej liczbie emisje mennicy w Konstantynopolu. Na pewno na przewagę tę wpływają duże ilości anonimowych brązów, które tam właśnie były bite. Monety z VI w. bowiem pochodzą zarówno z Konstantynopola, jak: z Nikomedii (4 szt.), Cyzyku (1 szt.), Antiochii (1 szt.) i Kartaginy (1 szt.). W całym zespole wyraźnie daje się odczuć brak emisji mennic zachodnich — przeważa tendencja wschodnia.

Na koniec można się jeszcze zastanowić nad miejscem zalegania tych monet. Tabela znalezisk według wykopów daje obraz rozproszony. Tylko wykop V wyróżnia się większą liczbą znalezionych egzemplarzy. Znalaziono tam 8 monet rzymskich pochodzących z różnych okresów i jedynie 1 okaz bizantyjski. Najbardziej rozproszone, znajdowane prawie w każdym wykopie, były anonimowe brązy bizantyjskie z XI w.

Głębokość, na której znajdowano poszczególne okazy, nie zawsze idzie w parze z ich chronologią. Jedyłą prawidłowością, jakkolwiek nie bez wyjątków, jest fakt znajdowania brązów anonimowych, na głębokości nie przekraczającej 2 m. Na 24 sztuki, tylko 4 znalaziono niżej.

Opierając się na tej ogólnej charakterystyce znalezionego zespołu można się pokusić o pewne hipotetyczne stwierdzenia. Niewielkie liczby monet rzymskich nie wskazują na ich regularny obieg. Są to raczej przypadkowe zguby ich posiadaczy. To samo można powiedzieć o bizantyjskich monetach z VI w. Natomiast większa ilość monet z początków wieku XI mogłaby już jakiś obieg sugerować. Te anonimowe brązy, jako grupa najliczniejsza i zdecydowanie najpłycej znajdowana, stanowią warstwę najmłodszą i ostatnią. Brak monet późniejszych z końca XI, a zwłaszcza z XII w., tak częstych na innych stanowiskach bułgarskich (np. Styrmen²) wyjaśnić można faktem, iż osadnictwo w Odercy urywa się właśnie około połowy XI w. i stanowisko to nie było już później zasiedlane³.

² Zob. W. Hensel (red.), *Styrmen nad Jantrą (Bułgaria). Badania archeologiczne w latach 1961 - 1964 i 1967 - 1968*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980.

³ Por. U. Dymaczewska, A. Dymaczewski, op. cit., s. 171.

KATALOG

Cesarstwo Rzymskie

1

Nr inw. 49/73.

Hadrian — moneta bita w latach 117 - 138 (ryc. 1, 1a-b).

Mennica: Odessos w Mezji.

Av. ... ΤΡΑΙΑ ΔΙΑΝ ... Popiersie cesarza w wieńcu laurowym, z draperią na lewym ramieniu, zwrócone w prawo.

Rv. [OAECC] EITΩN Cesarz w zbroi i płaszczu powiewającym na ramionach, jedzie na koniu w prawo, wznosząc prawą ręką włócznię do ciosu.

AE wym. 19 × 20 mm.

Pick t. L₁, s. 555 nr 2238

Miejsce znalezienia: wykop XXIII, warstwa I₂, głęb. 2,54 m.

2

Nr inw. 27/69.

Hadrian — sesterejusz bity w latach 117 - 119.

Mennica: Rzym.

Av. Napis zatarty. Opis jw.

Rv. Napis zatarty. Annona (?) stoi zwrócona w lewo, trzymając róg obfitości. U jej nóg z prawej strony — przód okrętu (?).

AE wym. 31,5 × 32 mm.

BMC Rom. Emp. III, s. 397 - 406.

Miejsce znalezienia: wykop III, warstwa I₁, głęb. 1,56 m.

3

Nr inw. 55/70.

Sabina — sesterejusz bity w latach 117 - 136.

Mennica: Rzym.

Av. [S]ABINA [A]VGVSTA Popiersie cesarzowej zwrócone w prawo.

Rv. [CONCOR]D IA [AVG SC] Concordia stoi zwrócona w lewo, trzymając paterę i podwójny róg obfitości.

AE wym. 24 × 26 mm.

BMC Rom Emp. III, s. 535 nr 1861 - 2 — inny napis na awersie.

Miejsce znalezienia: wykop V, warstwa I₂, głęb. 2,39 m.

4

Nr inw. 4/70.

Karakalla — moneta bita w latach 212 - 217.

Mennica: Markianopolis w Mezji.

Av. ANTΩNINO[C AVFOVCTOC IOVAIA ΔOMN]A Dwa popiersia cesarza i jego matki, umieszczone naprzeciw siebie.

Rv. ΒΗΚΒΙΝΤΙΑΙΑΝΟΒ [ΜΑΡΚΙΑΝ] ΟΠΟΛΙΤΩΝ Zeus siedzi na tronie, zwrócony w lewo, trzymając paterę i długie berło. W lewym polu litera.

AE wym. 25 × 26,5 mm.

Pick t. I₁, s. 222 nr 653.

Miejsce znalezienia: południowa partia grodziska.

Ryc. 1. 1a-b — Moneta Hadriana (nr inw. 49/73); 2a-b — Moneta Aleksandra Sewera (nr inw. 427/69); 3a-b — Moneta Konstancjusza II (nr inw. 95/69)

Fig. 1. 1a-b — Monnaie d'Hadrien (N° d'inv. 49/73); 2a-b — Monnaie d'Alexandre Severe (N° 427/69); 3a-b — Monnaie de Constance II (N° 95/69)

5

Nr inw. 427/69.

Aleksander Sewer — denar suberatus (?) bity w 232 r. (ryc. 1, 2a-b).

Mennica: Rzym.

Av. IMP ALEXANDER PIVS AVG Popiersie cesarza w wieńcu laurowym, zbroi i paludamencie, zwrócone w prawo.

Rv. MARS VLTOR Mars w stroju wojskowym kroczy w prawo trzymając włócznię i tarczę.

AE (?) wym. $18,5 \times 19,5$ mm

BMC Rom. Emp. VI, s. 197 nr 831 - 832.

Miejsce znalezienia: wykop głęb. 2,32 m — skupisko ozdób brązowych.

6

Nr inw. 72/70.

Konstantyn Wielki — moneta bita w latach 324 - 325.

Mennica: Cyzyk (?).

Av. CONSTAN[T]INV[S AVG] Głowa cesarza w diademie zwrócona w prawo.

Rv. [PRO] VID[EN TIAE] AVGG Brama o dwóch wieżach, między którymi umieszczona jest gwiazda. Pod kreską: SMK (?).

AE wym. 17×18 mm.

RIC VII nr 24 (?).

Miejsce znalezienia: wykop XIV, warstwa I₁, głęb. 1,33 m.

7

Nr inw. 36/70.

Jeden z synów Konstantyna Wielkiego — moneta bita za jego panowania, przed 337 r. (?).

Mennica nieokreślona.

Av. ... .. [N]OB CA[ES] Głowa cesarza w diademie zwrócona w prawo.

Rv. Całkowicie nieczytelny.

AE wym. $14 \times 15,5$ mm.

Miejsce znalezienia: wykop, warstwa I₃, głęb. 2,15 m.

8

Nr inw. 95/69.

Konstancjusz II — moneta bita za panowania Konstantyna Wielkiego w latach 325 - 326 (ryc. 1, 3a-b).

Mennica: Antiochia.

Av. FL IVL CO[NST] ANTIVS NOB C Popiersie cesarza w wieńcu laurowym i zbroi, zwrócone w lewo.

Rv. [PR]OVIDENTIAE CAESS Brama o dwóch wieżach, między którymi umieszczona jest gwiazda. Pod kreską: [S] MANTH.

AE wym. $19,5 \times 20$ mm. Moneta dwukrotnie przedziurkowana.

RIC VII, nr 66.

Miejsce znalezienia: wykop III warstwa I₂, głęb. 2,21 m.

9

Nr inw. 121/73.

Konstancjusz II — moneta bita w latach 351 - 361.

Mennica nieokreślona.

Av. Napis zatarty. Głowa cesarza w diademie, zwrócona w prawo.

Rv. Napis zatarty. Żołnierz zwrócony w lewo atakuje włócznią wroga spadającego z konia.

AE wym. 14 × 16 mm.

LRBC — poszczególne mennice w zakresie lat 351 - 361 odnośnie do wielkości AE 3.

Miejsce znalezienia: wykop XXVIII, warstwa I₃, głęb. 2,53 m.

10

Nr inw. 250/69.

Konstancjusz II — moneta bita w latach 351 - 361.

Mennica nieokreślona.

Av. DN CONSTAN[TIVS PF AVG] Opis jw.

Rv. jw.

AE wym. 13,5 × 14 mm.

LRBC jw.

Miejsce znalezienia: wykop V, warstwa I₃, głęb. 1,88 m.

11

Nr inw. 108/74.

Walens — moneta bita w latach 364 - 367.

Mennica: Czyżk.

Av. DN VALEN S PF AVG Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie zwrócone w prawo.

Rv. SECVRITAS REI PVBLICAE Wiktoria kroczy w lewo trzymając wieniec i palmę. Pod kreską SMKA.

AE wym. 17 × 18,5 mm.

RIC IX s. 241 nn 11^b.

Miejsce znalezienia: wykop V, głęb. 2,92 m.

12

Nr inw. 248/74.

Walens lub Walentynian I — moneta bita w latach 364 - 367.

Mennica nieokreślona.

Av. DN VALEN ... .. Opis jw.

Rv. jw., ale pod kreską litery obcięte.

AE wym. 13,5 × 15 mm.

RIC jw. — różne mennice w tym samym przedziale czasowym.

Miejsce znalezienia: wykop XXVII, warstwa II, głęb. 3,10 m.

13

Nr inw. 131/69.

Arkadiusz — moneta bita w latach 395 - 408.

Mennica nieokreślona.

Av. DN ARCADI [VS AVG] Popiersie cesarza w diademie zwrócone w prawo.

Rv. Napis zatarty. Cesarz w stroju wojskowym stoi zwrócony w lewo, opierając się na włóczni i przytrzymując u nóg tarczę. Za nim wieńcząca go Wiktoria.

AE wym. 13,5 × 14,5 mm.

LRBC — różne mennice w zakresie lat 395 - 408.

Miejsce znalezienia: wykop VII, warstwa I, głęb. 1,57 m.

Ryc. 2. 1a-b — Złota moneta Teodozjusza II (nr inw. 152/73) Monety Justyniana I
— 2a-b (nr inw. 22/71) i 3a-b (nr inw. 380/69)

Fig. 2. 1a-b — Monnaie d'or de Théodose II (N° 152/73) Monnaies de Justinien I —
2a-b (N° 22/71) et 3a-b (N° 380/69)

14

Nr inw. 296/69.

Teodozjusz II — moneta bity w latach 402 - 408.

Mennica nieokreślona.

Av. [DN THE] ODO [SIVS .....] Głowa cesarza w diademie zwrócona w prawo.

Rv. Krzyż w wieńcu.

AE wym. $11 \times 12,5$ mm.

LRBC — różne mennice w zakresie lat 402 - 408.

Miejsce znalezienia: wykop V, warstwa I₁, głęb. 2,13 m.

14a

Nr inw. 152/73.

Teodozjusz II (408 - 451 r.) — solidus bity w 443 r. (ryc. 2, 1a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. DN THEODOSI VS P F AVG Popiersie cesarza w hełmie i zbroi przedstawione wprost. W prawej ręce włócznia oparta o prawe ramię, na lewym ramieniu tarcza ozdobiona wizerunkiem jeźdźca.

Rv. IMP XXXXII COS XVII PP Konstantynopol, postać w hełmie i długiej szacie siedzi zwrócona w lewo, trzymając w prawej ręce jabłko z krzyżem, w lewej opartej łokciem na stojącej u nóg tarczy — włócznię. Pod kreską CONOB, w lewym polu gwiazda. złoto; wym. $\varnothing$ 20 mm

AV wym. $\varnothing$ 21 mm

A. Abaccherli-Boyco, *Festal and Dated Coins*. New York 1965, s. 73.

Miejsce znalezienia: wykop XV, warstwa IIa, głęb. 3,63.

15

Nr inw. 252/74.

Teodozjusz I — moneta bity w latach 408 - 423.

Mennica nieokreślona (Tessalonika ?).

Av. DN THEODO SIVS PF AVG Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie zwrócone w prawo.

Rv. [GLORIA R]O MANORVM Dwaj cesarze stoją obok siebie, trzymając razem kulę, każdy z nich opiera się na włóczni. U dołu litery prawie zupełnie obcięte.

AE wym. $\varnothing$ 14 mm.

LRBC II, s. 82 nr 1876 - 77 (?).

Miejsce znalezienia: wykop V, warstwa III, głęb. 2,37 m.

16

Nr inw. 68/73.

Teodozjusz II lub Honoriusz — moneta bity w latach 408 - 423.

Mennica: Tessalonika (?).

Av. Napis zatarty. Popiersie cesarza w diademie zwrócone w prawo.

Rv. [GLORIA RO] MANORVM Opis jw. Pod kreską: TES (?).

AE wym. $12,5 \times 13$ mm.

LRBC jw.

Miejsce znalezienia: wykop XXVIII, warstwa I₂, głęb. 2,44 m.

17

Nr inw. 51/70.

Teodozjusz II lub Honoriusz — moneta bity w latach 408 - 423 (?)

Mennica nieokreślona.

Av. ... .. VS PF AVG Opis jw.

Rv. [GLORIA ROM] AN[ORUM] Przedstawienie nieczytelne.

AE wym. 15 × 16 mm.

Miejsce znalezienia: wykop V, warsztwa I₂, głęb. 2,28 m.

18

Nr inw. 122/73.

Nieokreślony cesarz — moneta bita na przełomie IV i V w.

Mennica nieokreślona.

Av. Napis zatarty. Popiersie cesarza w diademie zwrócone w prawo.

Rv. Napis zatarty. Wiktoria kroczy w lewo, ciągnąc za sobą jeńca.

AE wym. 10 × 11 mm.

Miejsce znalezienia: wykop IV, warstwa I₂, chata I, głęb. 2,87 m.

19

Nr inw. 68/71.

Nieokreślony cesarz — moneta bita na przełomie IV i V w.

Mennica nieokreślona.

Av. Zupełnie zniszczony.

Rv. Napis nieczytelny. Wiktoria kroczy w lewo.

AE wym. ø 7 mm.

Miejsce znalezienia: wykop XX, domostwo 17, głęb. 3,20 m.

20

Nr inw. 83/69.

Nieokreślony cesarz, moneta bita na pocz. V w.

Mennica nieokreślona.

Av. Napis nieczytelny. Głowa cesarza w diademie zwrócona w prawo.

Rv. Zupełnie zniszczony.

AE wym. ø 8 mm.

Miejsce znalezienia: wykop V, warstwa I₁, głęb. 1,73 m.

Cesarstwo Bizantyjskie

21

Nr inw. 62/73.

Justyn I — 1/2 follisa bite w latach 518 - 527. (?)

Mennica: Konstantynopol.

Av. DN IVSTI [NVS PP AVG] (?) Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie zwrócone w prawo.

Rv. Litera K, w prawym polu litera B, w lewym polu krzyż.

AE wym. 25 × 26 mm.

Morrison, s. 42 - tylko litera A.

Miejsce znalezienia: wykop III, warstwa III, głęb. 3,16 m.

22

Nr inw. 31/69.

Justynian I — 1/2 follisa bite w latach 527 - 538.

Mennica: Konstantynopol.

Av. [DN IVSTINIA] NVS P [PAVG] Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie, zwrócone w prawo.

Rv. Litera K, nad nią gwiazda, w prawym polu litera A, w lewym polu krzyż.

AE wym. 23 × 24 mm.

Morrison nr 4 (Cp/AE) 14.

Miejsce znalezienia: wykop VI, warstwa I, głęb. 1,64 m.

23

Nr inw. 130/72.

Justynian I — 1/2 follisa bite w latach 527 - 538.

Mennica: Konstantynopol.

Av. DN IVS[TINI] ANVS PP AVG Opis jw.

Rv. jw.

AE wym. 26 × 27 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop XXII, warstwa I₂, głęb. 2,58 m.

24

Nr inw. 50/70.

Justynian I — dekanumium bite w latach 527 - 538.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Zupełnie zniszczony.

Rv. Litera I między dwoma gwiazdami, u dołu litery nieczytelne.

AE wym. 13 × 14,5 mm.

Morrison 4(Cp/AE) 18.

Miejsce znalezienia: wykop XI II, warstwa I₁, głęb. 3,19 m — we wnętrzu domu.

25

Nr inw. 37/73.

Justynian I — dekanumium bite w latach 527 - 538.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zniszczony, ślady popiersia cesarza w prawo.

Rv. jw.

AE wym. 15 × 16 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: świadek II/IV wykop, głęb. 2,34 m.

26

Nr inw. 22/71.

Justynian I — dekanumium bite w latach 558 - 559 (ryc. 2, 2a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. DN IV[STINIA] NVS PP AVG. Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie, zwrócone w prawo.

Rv. Litera I, nad nią krzyż, po bokach: ANNO XXXII.

AE wym. 16 × 18 mm.

Morrison I, s. 82.

Miejsce znalezienia: wykop XX, warstwa I, głęb. 2,32 m.

27

Nr inw. 380/69.

Justynian I — follis bity w latach 555 - 556 (ryc. 2, 3a-b).

Mennica: Nikomedia.

Av. DN IVSTINI ANVS PP AVG Popiersie cesarza w hełmie i zbroi przedstawione wprost. W prawej ręce trzyma jabłko z krzyżem, na lewym ramieniu tarcza, w lewym polu krzyż.

Rv. Litera M, nad nią krzyż, pod nią litera A, po bokach ANNO XXVIII, u dołu: NIKO.

AE wym. 32 × 32,5 mm.

Morrison 4(Ni/AE) 33.

Miejsce znalezienia: wykop XI, warstwa I₁, głęb. 2,02 m.

28

Nr inw. 136/73.

Justynian I — dekanumium bite w latach 561 - 562.

Mennica: Nikomedia.

Av. DN I[VSTINI] ANVS PP [AVG] Popiersie cesarza w diademie, zbroi i paludamencie, zwrócone w prawo.

Rv. Litera I, nad nią krzyż, po bokach: ANNO XXXIV u dołu NIK.

AE wym. 15 × 16 mm.

Morrison 4(Ni/AE) 44.

Miejsce znalezienia: wykop XXVIII, warstwa I₂, głęb. 2,46 m.

29

Nr inw. 49/71.

Justynian I — pentanumium bite w latach 539 - 540.

Mennica: Kartagina.

Av. Napis zatarty. Popiersie cesarza zwrócone w prawo.

Rv. Litera E w wieńcu.

AE wym. 11,5 × 12 mm.

Morrison 4(Ct/AE) 52 - 59.

Miejsce znalezienia: wykop XIII, głęb. 3,66 m.

30

Nr inw. 54/71.

Justyn II — 1/2 follis bite w latach 570 - 571 (ryc. 3, 3a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zniszczony. Dwie postacie cesarza i jego żony, przedstawione wprost obok siebie.

Rv. Litera K, nad nią krzyż, pod nią litera B, po bokach ANNO G.

AE wym. ø 25 mm.

Morrison 5(Cp/AE) 45 — inna litera u dołu.

Miejsce znalezienia: wykop XX, wypełnisko domostwa, głęb. 2,92 m.

31

Nr inw. 109/70.

Justyn II — follis bity w latach 569 - 570.

Mennica: Nikomedia.

Av. D N IVSTI NVS P[P AVG] Opis jw.

Rv. Litera M, nad nią krzyż, pod nią litera B, po bokach: ANNO 4, pod kreską NIKO.

AE wym. 29 × 31 mm.

Morrison 5(Ni/AE) 10.

Miejsce znalezienia: wykop IV, warstwa I₂, głęb. 2,42 m.

Ryc. 3. Monety Justyna II — 1a-b (nr inw. 3/70), 2a-b (nr inw. 30/69), 3a-b (nr inw. 54/71)

Fig. 3. Monnaies de Justin II — 1a — (N° 3/70); 2a-b (N° 30/69); 3a-b (N° 54/71)

32

Nr inw. 309/69.

Justyn II — follis bity w latach 572 - 573 (ryc. 3, 2a-b).

Mennica: Nikomedia.

Av. [DN I]VSTI NVS [PP AVG] Opis jw.

Rv. Litera M, nad nią krzyż, pod nią litera B, po bokach ANNO GII.

AE wym. 28 × 29,5 mm.

Morrison 5(Ni/AE) 22.

Miejsce znalezienia: wykop X warstwa I, głęb. 1,72 m.

33

Nr inw. 3/70.

Justyn II — pentanumnum bite w latach 565 - 578 (ryc. 3, 1a-b).

Mennica: Czyżyk.

Av. Monogram.

Rv. Litera E, przed nią litera K.

AE wym. 13 × 14 mm.

Morrison 5(Cy/AE) 29 - 31.

Miejsce znalezienia: wykop III, głęb. 2,43 m.

34

Nr inw. 28/76.

Justyn II (?) — 1/2 follisa (?).

Mennica nieokreślona.

Av. Napis zniszczony. Dwie postacie wprost obok siebie (?).

Rv. Litera K (?).

AE wym.

Miejsce znalezienia: wykop XXX, warstwa I₂/II, głęb. 1,04 m.

35

Nr inw. 1/72.

Maurycy Tyberiusz — follis bity w latach 593 - 594.

Mennica: Konstantynopol.

Av. θ NMAV ... . Popiersie cesarza w hełmie i zbroi wprost, w prawej ręce trzyma krzyż, na lewym ramieniu tarczy.

Rv. Litera M, nad nią krzyż, pod nią litera B, po bokach ANNO XII, u dołu: CON.

AE wym. 29 × 31 mm.

Morrison I, s. 186.

Miejsce znalezienia: wykop XXI, głęb. 2,78 m.

36

Nr inw. 53/74.

Maurycy Tyberiusz — 1/2 follisa bite w latach 588 - 589.

Mennica: Antiochia.

Av. Napis obcięty. Opis jw.

Rv. Litera K, nad nią krzyż, pod nią znak mennicy zbliżony do litery R, po bokach: ANNO GI.

AE wym. 23,5 × 24 mm.

Morrison 7(An/AE) 62.

Miejsce znalezienia: wykop XV, warstwa III, głęb. 3,67 m.

37

Nr inw. 414/69.

Bazyli II i Konstantyn VIII — złota nomisma bita w latach 976 - 1025 (ryc. 4, 1a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. †BASIL C CONSTANTINR Dwa popiersia — do pół postaci — dwóch cesarzy przedstawionych wprost, trzymających razem krzyż patriarchalny.

Rv. †IN S X PS REX REGNANTIUM. Popiersie Chrystusa wprost, prawa ręka błogosławi, lewa trzyma ewangelię.

AV wym. $\varnothing$ 21 mm

Morrison 42(Cp/AV) 13 - 14.

Miejsce znalezienia: wykop III, głęb. 3,08 m.

Ryc. 4. a-b — Złota moneta Bazylego II i Konstantyna VIII (nr inw. 414/69)

Fig. 4. a-b — Monnaie d'or de Basile II et de Constantin VIII (N° 414/69)

38

Nr inw. 187/70.

Moneta anonimowa bita w latach 971 - 976 (ryc. 5, 1a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zatarty. Popiersie Chrystusa wprost, głowa w nimbie na tle krzyża. Prawa ręka błogosławi, lewa trzyma ewangelię.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IN SUS
[XR]ISTU[S]
[BA]SILE[U]
BASILE

u dołu ozdobnik.

AE wym. 25 × 28 mm.

Morrison, typ A₁, 41(Cp/AE) 20 - 23.

Miejsce znalezienia: wykop XVI, warstwa I₁, głęb. 3,63 m.

Ryc. 5. Monety anonimowe z X w. — 1a-b (nr inw. 187/70) i 2a-b (nr inw. 60/69)

Fig. 5. Monnaies anonymes du Xe siècle. 1a-b (N° 187/70); 2a-b (N° 60/69)

39

Nr inw. 60/69.

Moneta anonimowa bita w latach 971 - 976 (ryc. 5, 2a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IηSU[S]

[X]RIST[us]

[b]AS[I]L[EU]

[b]ASIL[E]

u dołu ozdóbek.

AE wym. 22,5 × 26,5 mm.

Morrison, typ A₁, 41 (Cp/AE) 25 - 26.

Miejsce znalezienia: wykop IV, warstwa I₁, głęb. 1,74 m.

40

Nr inw. 21/71.

Moneta anonimowa bita w latach 971 - 976 (ryc. 6, 1a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. [εM] MA [NOVHA] Opis jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †Iη[SUS]

XRIST[US]

BA[S]ILE[U]

BASILE

AE wym. 23 × 24 mm.

Morrison, typ A₁, s. 596 - 7.Miejsce znalezienia: wykop XX, warstwa I₁, głęb. 2,32 m.

41

Nr inw. 192/73.

Moneta anonimowa bita w latach 971 - 976.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zatarty, opis jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: [†]INS[US]

[XRISTUS]

[BASILEU]

BASILE.

AE wym. 30 × 35 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE) 40.Miejsce znalezienia: wykop XXVI, warstwa I₂, głęb. 2,51 m.

42

Nr inw. 4/76.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zatarty, opis jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: [†]IηS[US]

[X]RIST[US]

[B]ASILE[U]

[b]ASIL[E].

AE wym. ∅ 28 mm

Morrison, typ A₂, 41 (Cp/AE) 45 - 46.

Miejsce znalezienia: wykop XXX, warstwa I, głęb. 0,52 m.

43

Nr inw. 38/76.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IηSUS

XRISTUS

BASILEU

BASILE.

AE wym. ∅ 26,5 mm

Morrison, jw.

Miejsce znalezienia: wykop XXX, warstwa I₂, głęb. 1,22 m.

Ryc. 6. Monety anonimowe z XI w. — 1a-b (nr inw. 21/71),
2a-b (nr inw. 193/69), 3a-b (nr inw. 166/69)

Fig. 6. Monnaies anonymes du XIe siècle 1a-b (N° 21/71), 2a-b
(N° 193/69), 3a-b (N° 166/69)

44

Nr inw. 116/70.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: [†IŃSUS]

[XRISTUS]

ŁASIL[EU]

ŁASI[E]

u dołu ozdobnik.

AE wym. 27,5 × 31 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE) 48 - 50.

Miejsce znalezienia: wykop XIV, warstwa I₁, głęb. 1,58 m.

45

Nr inw. 300/69.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IŃSUS

XRISTUS

ŁASILEU

ŁASILE

u dołu ozdobnik.

AE wym. 26 × 28 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE) 53.

Miejsce znalezienia: wykop XI, warstwa I, głęb. 1,56 m.

46

Nr inw. 59/69.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. jw. — u dołu ozdobnik.

AE wym. 28 × 30 mm.

Morrison, typ A₂, 41 (Cp/AE) 54 - 56.

Miejsce znalezienia: wykop IV, warstwa I₁, głęb. 1,65 m.

47

Nr inw. 204/69

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IŃS[US]

XRISTU[S]

[Ł]ASILE[U]

ŁASILE

u dołu ozdobnik.

AE wym. 24,5 × 28 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop I, głęb. 1.76 m.

48

Nr inw. 170/73.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †IηSUS
 KRISTUS
 [B]ASILEU
 BASILE

u góry i u dołu ozdobniki.

AE wym. 27 × 30 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE) 48 - 50.Miejsce znalezienia: wykop XXVIII, warstwa I₁, głęb. 1,99 m.

49

Nr inw. 1/73.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. [EMMA] NOVHA; opis jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: †ISUS
 XRITUS (sic)
 [B]ASILEU
 BASILE

u góry i u dołu ozdobniki.

AE wym. 25 × 28 mm.

Morrison jw. — ale nie notuje błędów w napisie.

Miejsce znalezienia: wykop XXIV, warstwa I₁, głęb. 1,92 m.

50

Nr inw. 45/69.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zatarty, opis jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: [†I]ηSUS
 u dołu ozdobnik. [XR]ISTUS
 [B]ASILEU
 [BASIL]E

AE wym. 26 × 29 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE) 62, ale wariant 47.Miejsce znalezienia: wykop VI, warstwa I₁, głęb. 1,68 m.

51

Nr inw. 164/69.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025 (ryc. 7. 3a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w czterech wierszach: [†I]ηSUS
 [XR]ISTUS

Ryc. 7. Monety anonimowe z XI w. — 1a-b (nr inw. 145/73), 2a-b (nr inw. 3/73), 3a-b (nr inw. 164/69)

Fig. 7. Monnaies anonymes du XIe siècle 1a-b (N° 145/73), 2a-b (N° 3/73), 3a-b (N° 164/69)

[BA]SILEU

[BA]SILE

u dołu ozdobiak.

AE wym. 25,5 × 27 mm.

Morrison, typ A₂ 41 (Cp/AE)62.Miejsce znalezienia: wykop VII, warstwa I₁, głęb. 1,48 m.

52

Nr inw. 165/69.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025.

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw. — przedstawienie ledwie widoczne.

Rv. Napis w czterech wierszach: †INSUS

{X}RISTU[S]

[B]AS [ILEU]

[B]A[SILE]

AE wym. 29,5 × 30 mm.

Morrison, s. 597 - 598.

Miejsce znalezienia: wykop VI, warstwa I, głęb. 1,81 m.

53

Nr inw. 70/70.

Moneta anonimowa bita w latach 976 - 1025, przebita w latach 1028 - 1034.

Mennica: Konstantynopol.

Av. EMMANOVHA Popiersie Chrystusa wprost, głowa w nimbie na tle krzyża. Prawa ręka błogosławi, lewa trzyma ewangelię. Po obu stronach głowy IC XC.

Rv. Napis w trzech wierszach rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach przybity na poprzednio wybitym napisie ciągłym w czterech wierszach:

I bicie: ... .. II bicie: .. XS

XRIS ....

BAS ILE

... ..

BAS ILE

... ..

AE wym. 29 × 34,5 mm.

Morrison, typ B 41/Cp/AE/67 i dalsze.

Miejsce znalezienia: wykop XIV, warstwa I, głęb. 0,96 m.

54

Nr inw. 107/69.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034.

Mennica: Konstantynopol.

Av. Napis zatarty, opis jw.

Rv. Napis w trzech wierszach, rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach:

[I]S X[S]

[BAS] ILE

[BAS] ILE

AE wym. 26 × 28,5 mm.

Morrison, typ B 41 (Cp/AE) 70 - 73.

Miejsce znalezienia: wykop II, warstwa I, w luźnej ziemi.

55

Nr inw. 193/69.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034 (ryc. 6. 2a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w trzech wierszach, rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach:

[I]S	XS
bas	ILE
bas	ILE.

AE wym. 25 × 27 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop VII, warstwa I, głęb. 1,72 m.

56

Nr inw. 166/69.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034 (ryc. 6. 3a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w trzech wierszach, rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach:

[I]S	XS
[bA]S	[ILE]
[bA]S	IL[E]

AE wym. 24 × 28 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop VI, warstwa I₁, głęb. 1,63 m.

57

Nr inw. 145/73.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034 (ryc. 7 1a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. jw.

Rv. Napis w trzech wierszach, rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach:

[I]S	[XS]
bas	ILE
bas	ILE.

AE wym. 26 × 26 mm.

Morrison 41 (Cp/AE) 67 - 77.

Miejsce znalezienia: wykop XXIX, warstwa I, głęb. 1,84 m.

58

Nr inw. 3/73.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034. (ryc. 7. 2a-b).

Mennica: Konstantynopol.

Av. EMMA [NOVHA] opis jw.

Rv. jw.

A wym. 25 × 27 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop XXVI, warstwa I, głęb. 1,96 m.

59

Nr i nw. 119/73.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034.

Mennica: Konstantynopol.

Av. E[M]MAN[OVHA] opis jw.

Rv. Napis w trzech wierszach, rozdzielony krzyżem ustawionym na trzech stopniach:

IS XS
 BAS ILE
 BAS ILE

(przeskok stempla w dolnej partii).

AE wym. 30 × 31 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop XXVII, warstwa I₁, głęb. 1,70 m.

60

Nr inw. 3/79.

Moneta anonimowa bita w latach 1028 - 1034.

Mennica: Konstantynopol.

Av. EMMAN [OVHA] opis jw.

Rv. jw. — bez przeskoku stempla.

AE wym. 25 × 28 mm.

Morrison jw.

Miejsce znalezienia: wykop XL, warstwa II, głęb. 2,45 m.

61

Nr inw. 345/69.

Moneta anonimowa (?).

Mennica nieokreślona.

Av. Napis zniszczony. Popiersie Chrystusa wprost, głowa w nimbie na tle krzyża.

Rv. Nieczytelny.

AE wym. 20,5 × 21 mm.

Miejsce znalezienia: wykop VI, głęb. 1,94 m.

62

Nr inw. 28/69. moneta nieokreślona.

63

Nr inw. 228/69. moneta nieokreślona.

LES MONNAIES ROMAINES ET BYZANTINES TROUVÉES PENDANT LES
 FOUILLES DANS L'ENCEINTE FORTIFIÉE A ODERCY (BULGARIE)

par

ALEKSANDRA KRZYŻANOWSKA (Warszawa)

6

Résumé

Dix années de fouilles (1969 - 79) à Odercy ont donné comme résultat 64 exemplaires de monnaies dont 62 pièces q'on a pu déterminer. Ce n'est pas un ensemble tres grand, mais intéressant et caractéristique.

Les plus anciennes sont les émissions d'Hadrien et de sa femme Sabine. Du temps de leur règne (117 - 138) proviennent 3 pièces, ensuite des pièces isolées de la première moitié du IIIe siècle — de Caracalla et d'Alexandre Sévere, et, depuis les temps de Con-

stantin le Grand jusqu'au Ve siècle, un ensemble qui compte 15 monnaies. En tout, le groupe de monnaies romaines est constitué de 21 exemplaires.

Après les monnaies des empereurs romains, dispersées chronologiquement qui pénétraient d'une façon sporadique, paraissent des émissions du VIe siècle assez compactes qui proviennent du règne de Justin I, Justinien I, Justin II et Maurice Tibère, au nombre de 16 pièces ce qui fait 25% de toutes les monnaies trouvées. Ensuite il y a une interruption durant cinq siècles. Le groupe le plus jeune et le plus nombreux est formé par des bronzes byzantins anonymes battus au XIe siècle. On peut distinguer parmi eux deux groupes selon les types de revers: type A — daté pour les années 971 - 1025 et type B — daté pour les années 1028 - 1034. Un exemplaire démontre le double frappe du coin avec le type B sur le type A, ce qui confirme encore une fois le postdate de ce dernier. Les monnaies anonymes, au nombre de 24 pièces, constituent 38% de la totalité de monnaies trouvées et 60% environ de l'ensemble de monnaies byzantines. La dernière monnaie, sauf les séries anonymes datées hypothétiquement, c'est la monnaie d'or — nomisme de Basile II et de son fils Constantin VIII — des années 976 - 1025. Les trouvailles des monnaies s'interrompent donc dans la première moitié du XIe siècle. Nous n'y trouvons pas de monnaies, typiques pour les trouvailles bulgares, des empereurs de la dynastie des Comnènes et avant tout de Manuel II, ni d'émissions des souverains locaux postérieurs.

Les investigations sur des ateliers monétaires, dont proviennent les monnaies trouvées, présentent de certaines difficultés vu l'état de leur conservation. Le degré de leur destruction n'a pas permis de définir le lieu de l'exécution de la monnaie dans 12 cas, et, plus d'une fois, l'attribution est peu certaine. Parmi les monnaies romaines du IIe et IIIe siècle trois proviennent de l'atelier à Rome, deux des ateliers provinciaux de Mésie: Odessos et Markianopolis. Par contre, parmi les monnaies du bas Empire apparaissent les émissions de Thessalonique (2 pièces), Cyzique (2 pièces), Antioche (1 pièce). Les monnaies byzantines sont, pour la plupart, frappées à Constantinople. Assurément, cette supériorité est due au grand nombre de bronzes anonymes qui y étaient exécutés. Les monnaies du VIe siècle proviennent de Constantinople ainsi que de Nicomédie (4 pièces), Cyzique (1 pièce), Antioche (1 pièce) et Carthage (1 pièce). Dans tout l'ensemble se laisse sentir l'absence d'émissions occidentales — c'est la tendance orientale qui prédomine.

Enfin, on peut arrêter l'attention sur le lieu où l'on trouve ces monnaies. La table des trouvailles suivant les lieux de fouilles, donne l'image dispersée. Ce n'est que la fouille V qui se distingue par une quantité plus grande d'exemplaires trouvés. On y a trouvé 8 monnaies romaines provenant des périodes différentes et seulement 1 spécimen byzantin. Les bronzes byzantins anonymes du XIe siècle étaient les plus dispersés; on les trouvait presque dans chaque lieu de fouille.

En se basant sur cette caractéristique générale de l'ensemble trouvé on peut tenter de faire quelques constatations hypothétiques. Les petites quantités de monnaies romaines ne montrent pas leur circulation régulière. Ce sont plutôt des pertes accidentelles de leurs possesseurs. On peut dire la même chose des monnaies byzantines du VIe siècle. Par contre, une partie plus grande de monnaies des débuts du XIe siècle pourrait déjà suggérer quelque circulation. Ces bronzes anonymes, comme groupe le plus nombreux et trouvé décidément à la moindre profondeur, constituent la couche la plus jeune et la dernière. L'absence des monnaies postérieures de la fin du XIe siècle et surtout du XIIe siècle, si fréquentes sur d'autres sites bulgares (p. ex. Styrmén²), peut être expliquée par le fait que l'habitat à Odercy s'interrompt juste vers la moitié du XIe siècle et ce site n'était point habité plus tard.